

Water als conflictpotentieel in het Midden-Oosten

Stefan Deconinck

Stefan Deconinck is politicoloog en wetenschappelijk medewerker aan de Katholieke Universiteit Brussel. Zijn onderzoek richt zich op de politieke economie van waterschaarste in het Midden-Oosten.

Stefan.Deconinck@kubruassel.ac.be

Waternet – water en conflict in het Midden-Oosten: <http://www.waternet.be/>

1. Water, schaarste en ontwikkeling

Overal in de wereld stijgt de vraag naar water. Dit is enerzijds het gevolg van de groei van de wereldbevolking. Iedere extra mond betekent een extra hoeveelheid water die nodig is om de basisbehoeften te vervullen: eten en drinken, hygiëne, andere huishoudelijke behoeften. Bevolkingsgroei betekent een evenredige stijging van de hoeveelheid water die nodig is voor het pakket aan basisbehoeften. Omdat in het Midden-Oosten de bevolking bijzonder snel stijgt – een aantal landen en gebieden kennen de hoogste groei ter wereld – stijgt ook de vraag naar water vaak veel sterker dan elders.

Economische ontwikkeling doet daar nog eens een schep bovenop. Over het algemeen geldt: hoe hoger het inkomen, hoe groter de hoeveelheid water die nodig is voor het pakket aan basisbehoeften. Waar de economieën in het Midden-Oosten een goede 50 jaar geleden nog sterk ruraal georiënteerd waren, heeft de welvaartsstijging ook daar gezorgd voor extra waterbehoeften die vervuld moeten worden, en die de vraag naar water doen stijgen.

Tegenover de stijgende vraag naar water staat het beperkte aanbod. Van nature is het Midden-Oosten onderbedeeld in vergelijking met andere regio's in de wereld; 6% procent van de wereldbevolking moet het hier stellen met 1% van de wereldwatervoorraad, en worden de problemen groter. Veel mogelijkheden om de waterconsumptie uit te breiden zijn er niet. Een heleboel landen in het Midden-Oosten kennen een benuttingspercentage van bijna 100% of meer.¹ Dat betekent dat zo goed als alle hernieuwbare watervoorraden nu in gebruik genomen zijn, en dat er voor de uitbreiding van de consumptie een beroep gedaan moet worden op niet-hernieuwbare of onconventionele watervoorraden. Momenteel wordt er 'fossiel' water ontgonnen in Libië, Jordanië en Saoedi-Arabië. Ondanks recente optimistische geluiden over het potentieel van deze ondergrondse voorraden, blijft er de vraag naar duurzaamheid omdat iedere m³ die nu wordt opgemaakt is verloren voor de voor toekomstige generaties. Momenteel vestigen rijke oliestaten en Israël hun hoop op ontzilting of recyclage als non-conventionele watervoorraad. Op korte termijn kan dit tegemoet komen aan de stijgende vraag naar drinkwater, maar ook hier zijn grote bedenkingen te maken bij de duurzaamheid: de procédés zijn te duur om ze op grote schaal toe te passen – zeker in de landbouw – en ontzilting maakt gebruik van de verbranding van een eindige voorraad fossiele brandstoffen. De problematiek van watertekort afgewenteld op de problematiek van uitstoot van broeikasgassen en de daarmee gepaard gaande klimaatsverandering.

Aan aanbodzijde is ook vervuiling in het Midden-Oosten een heel belangrijk probleem. De vraag naar kwalitatief hoogstaand water neemt toe door de groei van de bevolking (drinkwater) of door wijzigende behoeften (zwemwater, irrigatie) en industriële ontwikkeling (proceswater in de hightech), terwijl de bestaande watervoorraden door overconsumptie en vervuiling steeds kwetsbaarder en schaarser worden.

De derde component die bepalend is voor de mate van schaarste, is de problematiek van de verdeling van de watervoorraden. Door natuurlijke omstandigheden zijn sommige landen en gebieden beter bedeeld door neerslag, en is de toegang tot watervoorraden vaak makkelijker dan in drogere streken. Dat neemt niet weg dat de politieke besluitvorming in de verdeling van water – of de verdeling van het tekort aan water – bepalend is voor de ontwikkelingsmogelijkheden van bepaalde sectoren of bevolkingsgroepen. Opvallend is dat de meeste landen Midden-Oosten een verdelingspatroon kennen dat eerder lijkt op dat van een rurale economie van een echt ontwikkelingsland dan op dat van een industrialiserende staat. Het meeste water gaat er naar de landbouw, terwijl industrie/diensten en

huishoudens het met veel minder moeten stellen. Zeker in vergelijking met het economische belang, is het aandeel van de landbouw onevenredig groot. In een geïndustrialiseerd land als Israël bijvoorbeeld is slechts 2% van de economische productie afkomstig uit landbouw, waar 60 tot 80% van de schaarse watervoorraden aan worden besteed.² Ook in andere landen in de regio blijkt de overheid genereus voor de geïrrigeerde landbouw, terwijl industrie, diensten en huishoudens een strikte rationalisering in het waterverbruik opgelegd krijgen die vooral voor de gezinnen een grote impact heeft op het welzijnsniveau.

Ongelijke verdeling bestaat er binnen landen ook tussen verschillende bevolkingsgroepen. In Irak werd water onder het regime van Saddam Hoesein gebruikt als een wapen tegen oppositiegroepen. Door de leefgebieden van de zogenaamde moeras-Arabieren in het zuiden van het land droog te leggen, ontnam Bagdad deze sji'itische bevolking niet alleen alle bestaansmiddelen en hun eeuwenoude levenswijze maar bovendien leverde het een militair voordeel op voor de regeringstroepen. In Israël, waar water bij wet ingezet moet worden voor de ontwikkeling van de joodse staat, bestaat er een opvallend verschil in consumptieniveau tussen de 'joodse sector', met een gemiddelde van 320m³ per persoon per jaar, en de 'niet-joodse sector', met een gemiddeld waterverbruik van 45m³ per persoon per jaar.³ Als regel geldt voor de Israëlische overheid dat een hoeveelheid water van 100m³ een minimum is om een menswaardig leven te leiden. Volgens de recentste Israëlische beleidsdocumenten zouden deze interne verschillen over 20 jaar moeten zijn weggewerkt.⁴

In de literatuur worden verschillende standaarden en normen door elkaar gebruikt om de mate van waterschaarste van een samenleving te beoordelen. De Wereld Gezondheidsorganisatie (WGO) bijvoorbeeld hanteert een drempel van 1500m³ jaarlijks per persoon. Onder deze grens krijgen samenleving in toenemende mate te maken met negatieve inpakten die veroorzaakt worden door watertekorten: dat kan gaan om kleine ongemakken op individueel niveau, maar ook om gezondheidsproblemen op algemenere schaal, schade aan de economie en groeiende armoede. Wanneer de jaarlijks beschikbare hoeveelheid water lager is dan 500m³ per persoon en bevindt een samenleving zich in een toestand van 'extreme waterschaarste'. We komen zo terecht in een negatieve spiraal van ecoconflicten, waarbij de samenloop van ecologische schaarste bestaande armoede versterkt en een kettingreactie in werking zet van toenemende onderlinge spanningen, migratie en vluchtelingenstromen, interne destabilisering en internationale conflicten.⁵ In de praktijk hoeft het niet steeds zover te komen. De relatie tussen waterconsumptie, de mate van schaarste en de consequenties voor ontwikkeling, is complexer dan wat de drempelwaarden van de WGO-statistieken doen uitschijnen. Welke effecten precies optreden in bepaalde omstandigheden hangt voor een belangrijk deel af van de mogelijkheden van een samenleving om met deze negatieve gevolgen van watertekorten om te gaan. Dit is dan weer afhankelijk van de 'kapitalen' waarover een samenleving kan beschikken. Een samenleving met veel politiek en institutioneel kapitaal beschikt over regelgeving en beleidsinstrumenten om bijvoorbeeld aan goed waterbeheer te doen, voldoende mogelijkheden voor een overheid om een draagvlak te vinden voor een beleid bij de bevolking, en mogelijkheden voor een bevolking om gehoor te vinden voor problemen en verzuchtingen. Sociaal kapitaal omvat het geheel van mogelijkheden om mensen weerbaar te maken tegen armoede zoals een stelsel van sociale zekerheid, gezondheidszorg, onderwijs, ... Technologisch kapitaal bestaat uit toegang tot een reservoir van kennis en kunde om oplossingen te bedenken voor problemen, en financieel kapitaal stelt een samenleving in staat om deze oplossingen te realiseren. In de Golfstaten zijn er zeer veel petrodollars beschikbaar waarmee ontziltingsinstallaties kunnen worden gebouwd om het watertekort aan te pakken. In Israël is er voldoende technologisch, institutioneel en sociaal kapitaal aanwezig om het grootste deel van de bevolking, ondanks de weinige hoeveelheid water die er is, een welvaartsniveau te verzekeren dat vergeleken kan worden met dat van de Europese Unie. In Jordanië bijvoorbeeld is dat veel minder het geval, maar desondanks blijft het doemscenario van de ecoconflicten hier uit. Misschien moeten we hieraan toevoegen: 'voorlopig', want het is moeilijk om te bepalen tot wanneer de *coping*strategieën van een samenleving blijven functioneren, en waar het punt ligt dat ecologische schaarste de situatie doet omslaan. We kunnen enkel vaststellen dat de landen in het Midden-Oosten, ondanks het feit ze vaak al meer dan 30 jaar in een situatie van extreme waterschaarste verkeren, op dit moment nog steeds met relatief succes de negatieve impact ervan kunnen opvangen.

2. Internationale watervoorraden

Wanneer een stroomgebied of rivierbekken – dit is de geografische omschrijving waarbinnen alle neerslag op een natuurlijke wijze via dezelfde stroom in zee terecht komt – gedeeld wordt door

meerdere landen, spreken we van een internationaal stroomgebied. Momenteel zijn er in de wereld 263 internationale stroomgebieden bekend. De groeiende vraag naar water zorgt steeds vaker tot een internationaal verdelingsprobleem. Wanneer verschillende landen hetzelfde water claimen, worden er verschillende argumenten aangehaald die het 'recht' van een land moeten staven. Hierbij kunnen twee tegengestelde principes worden onderscheiden. In het geval van het principe van de absolute territoriale soevereiniteit beslist ieder land voor zich hoe en waar het water wordt gebruikt dat zich binnen de grenzen bevindt, zonder dat er rekening gehouden moet worden met de belangen en behoeften van andere landen; het zijn vooral landen die aan de bovenloop van een rivier liggen – dicht bij de bron – die dit principe hanteren. Het principe van absolute territoriale integriteit is het meest extreme tegengestelde, waarbij wordt gesteld dat er niet geraakt mag worden aan de hoeveelheid en de kwaliteit van het water dat op een natuurlijke manier van het ene naar het andere land zou stromen. Dit principe speelt vanzelfsprekend in het voordeel van landen die aan de benedenloop van een rivier liggen. In de praktijk zien we weinig voorbeelden van de beide extreme posities. Ze komen enkel voor waar samenwerking of vreedzame relaties tussen landen ontbreken. In de meeste gevallen lossen landen hun verdelingsproblemen op een cordiale manier op, en wereldwijd zijn er een 700-tal formele overeenkomsten gesloten op basis van principes en posities die zich tussen de twee uitersten bevinden. Op basis van deze internationale praktijk en de opinies van toonaangevende juristen hebben de Verenigde Naties gedurende 27 jaar gewerkt aan een "Conventie over het recht van niet-scheepvaartmatig (*non-navigational*) gebruik van internationale waterlopen", die in april 1997 door de Algemene Vergadering is goedgekeurd.⁶ De Conventie bevat een aantal algemene principes waarin landen zich kunnen terugvinden, zoals billijkheid en redelijkheid in de verdeling, vermijden van schade, de noodzaak tot bescherming van het milieu, informatie-uitwisseling voor goed waterbeheer, mechanismen voor vreedzame oplossing van conflicten en richtlijnen voor de bescherming van een waterloop tijdens gewapende conflicten.⁷ De Conventie is nog niet in werking getreden omdat tot op heden nog niet genoeg landen de Conventie ratificeerden, ondanks de algemene bewoordingen en de vaagheid van de principes. Dat kan een indicatie zijn dat landen toch nog moeite hebben om zich aan internationale regelgeving te onderwerpen wanneer het gaat om soevereiniteit over hun watervoorraden.

Onder invloed van uitspraken van gezaghebbende personen zoals VN-secretaris-generaal Boutros Ghali of Wereldbankdirecteur Serageldin, waarin een direct verband werd gelegd tussen waterschaarste en toekomstige oorlogen in het Midden-Oosten, is er in de literatuur een stroming ontstaan die zonder meer van deze stellingen uitgaat. Nochtans bestaat er nauwelijks empirisch bewijs waarmee aangetoond kan worden dat water effectief de rol van *casus belli* zal vervullen. Onderzoek van de praktijk van internationale relaties over gedeelde watervoorraden heeft daarentegen uitgewezen dat het aantal gevallen waarbij staten wereldwijd eventuele geschillen over gedeelde watervoorraden op een vreedzame manier hebben opgelost, overweldigend keer groter is dan de weinige voorbeelden waarbij water een rol heeft gespeeld in een conflict – en dan nog niet eens als directe aanleiding.⁸ Toch is het heel verleidelijk om in het Midden-Oosten deze link tussen water en conflict te blijven zoeken, juist vanwege de bestaande conflicthaarden in de regio en de groeiende waterschaarste. De stroomgebieden van de Nijl, de Eufraat-Tigris en het Jordaanbekken worden dan klassiek als voorbeeld gebruikt.

3. Water in het Midden-Oosten: olie op het vuur?

In het Nijlgebied zijn Egypte en Ethiopië de antagonist. Egypte is zo goed als volledig afhankelijk van de Nijl voor drinkwater, irrigatie en nijverheid. Samen met Soedan is Egypte bovendien de belangrijkste consument van het Nijlwater. In 1960 sloten beide landen een verdrag waarin zij het Nijlwater onder elkaar verdeelden. Dit verdrag is een mooi voorbeeld van het principe van absolute territoriale integriteit; Egypte en Soedan bepaalden onder elkaar, als staten aan de benedenloop van de rivier, dat staten aan de bovenloop hun toenmalige aandeel in de waterconsumptie niet uit mogen breiden. Een land als Ethiopië, met 85% van het water de belangrijkste toeleverancier van de Nijl, is dus geen partij bij dit verdrag en niet betrokken bij de afspraak. Desondanks is Egypte van mening dat Ethiopië geen recht heeft om iets aan het debiet te wijzigen. Egypte heeft in het verleden herhaaldelijk laten weten dat het bereid is om daarvoor zelfs militair in te grijpen. Tot dusver is het bij woorden gebleven, maar Egypte heeft er wel alles aan gedaan om te verhinderen dat Ethiopië bijvoorbeeld leningen zou krijgen van internationale financiële instellingen om de grootschalige irrigatie- en waterkrachtprojecten op te zetten die het land wil gebruiken voor de uitbreiding van de eigen landbouwproductie en industrie.

Sinds het begin van de jaren '90 zijn de landen in het stroomgebied nauwer gaan samenwerken op technisch en politiek vlak om tot een beter beheer van de Nijl te komen. Het Nile Basin Initiative wordt

nu gezien als een instrument om de soms tegenstrijdige belangen van de oeverstaten op elkaar af te stemmen. De grensoverschrijdende voordelen die zo ontstaan, mede dankzij de betrokkenheid (lees: middelen) van internationale donoren, zouden conflicten in de toekomst kunnen vermijden.

In het stroomgebied van de Eufraat en Tigris is er ondanks diverse pogingen nooit sprake geweest van echte coördinatie of samenwerking tussen Turkije, Syrië en Irak over het beheer en de verdeling van het water de twee rivieren. Turkije beheerst de bovenloop van de rivieren, en oordeelt in de beste traditie van de absolute territoriale soevereiniteit dat het het water naar eigen inzichten kan gebruiken voor irrigatie en waterkracht. Daarvoor wordt er al decennialang gewerkt aan het GAP-dammenproject in Zuid-Oost Anatolië of Turks Koerdistan. In Syrië zorgt dat voor een verlies van 60% van het natuurlijke debiet van de Eufraat, en in Irak zelfs een daling van 80% in Eufraat en Tigris.

In de zomer van 1998 liep de spanning hoog op tussen Turkije en Syrië. Voor het opvullen van het stuwwmeer van de Atatürkdam werd zoveel water opgehouden dat de stroom van de Eufraat droog zou vallen waardoor Syrië gedurende de zomermaanden zonder water kwam te zitten. Syrië dreigde met militaire middelen, en de Arabische Liga kwam tussen met een bemiddelingspoging toen beide landen hun legers aan de grens samentrokken. Het incident eindigde in een compromis: Syrië verkreeg een minimum quotum in ruil voor de stopzetting van haar steun aan het Koerdisch verzet – onder andere de Koerdische Arbeiderspartij had in Syrië onderdak gekregen omdat het regime in Damascus deze gewapende groeperingen goed kon gebruiken in een poging om het dammenproject in Turkije te saboteren. Het resultaat van het akkoord was niet alleen dat de PKK-leider Öcalan het land werd uitgezet om uiteindelijk in een Turkse gevangenis terecht te komen; er ontstond ook een dooi in de Turks-Syrische relaties, waarbij het akkoord over de Eufraat een spill-over effect heeft gegenereerd voor andere domeinen zoals energie of bilaterale handelsrelaties.⁹

In vergelijking met het volume van de Nijl of de Eufraat is de Jordaan een zeer onbeduidende rivier. Wat de Jordaan zo belangrijk maakt in het kader van conflictpotentieel, is het feit dat het water gedeeld wordt door 5 landen/entiteiten (Libanon, Syrië, Jordanië, Israël en de Palestijnen in de Bezette Gebieden) en onlosmakelijk verbonden is met het regionale conflict tussen Israël en haar buurlanden. Bovendien is de Jordaan voor Israël, de Palestijnen en een groot deel van Jordanië de enige of belangrijkste watervoorraad. Juist daardoor vormt water een van de kernproblemen in het regionale vredesproces.

Een van de drie bronrivieren van de Jordaan, de Banyas, is afkomstig van de Golanhoogte. Dit is Syrisch grondgebied dat in 1967 door Israël werd bezet. Voor Israël is de Golan onder andere door de aanwezigheid van water van strategisch belang. Voor Israël is een vredesakkoord met Syrië enkel mogelijk als de watertoevoer gegarandeerd blijft. Voor Syrië kunnen vredesbesprekingen pas beginnen als eerst de Golan onvoorwaardelijk wordt teruggegeven. Volgens de officiële versie zorgt water hier dus voor een patstelling. Dat hoeft niet steeds zo te zijn. In het vredesverdrag tussen Israël en Jordanië was er wel ruimte voor onderhandelingen over water. In het kort komt het hier op neer dat beide landen samenwerken om hun gemeenschappelijke watervoorraden efficiënter te gebruiken, maar dat Israël netto water aan Jordanië overdraagt. In ruil krijgt het daarvoor goed nabuurschap en voordelen uit economische samenwerking. De Palestijnen hebben Israël wat dat betreft minder te bieden. Met de bezetting van de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook in 1967 heeft Israël zich verzekerd van de controle over belangrijke ondergrondse watervoorraden. Israël beschouwt ze als levensnoodzakelijk voor het voortbestaan van haar 'way of life', en voor de Palestijnen zijn het de enige bronnen voor drinkwater en irrigatie. In het Oslo-proces is een beslissing over de verdeling van het water daarom steeds uitgesteld, en in het kader van de *roadmap* op weg naar een Palestijnse staat mogen we verwachten dat de toegang tot water een belangrijke factor zal zijn in het trekken van de grenzen met Israël. Als het tracé van de 'veiligheidsmuur' die Israël momenteel op de Westelijke Jordaanoever bouwt, een indicatie is voor de toekomstige grens van een Palestijnse staat, dan verliezen de Palestijnen de beste toegangspunten tot de ondergrondse watervoorraden. De 'leefbaarheid' van de staat, zoals de *roadmap* aanduidt, wordt dan ernstig gehypothetheerd, net zoals de regionale stabiliteit en vrede.

In het najaar van 2002 leek het er even op dat de sceptici ongelijk gingen krijgen, en er wel degelijk een wateroorlog zou uitbreken. Libanon begon in het zuiden van het land, aan de grens met Israël, een aantal dorpen aan te sluiten op de waterleiding. Hiervoor werd water gebruikt uit de Wazzani, een bronrivier van de Jordaan die inde richting van Israël stroomt. Hoewel het ging om een zeer beperkte hoeveelheid, ongeveer 1 promille van de totale Israëliëse waterconsumptie, verklaarde de Israëliëse premier Sharon letterlijk dat dit voor hem een *casus belli* kon zijn. Pas na directe tussenkomst van de Verenigde Staten, een onderzoek door de secretaris-generaal van de Verenigde Naties en een buffer van Europese diplomaten is ook dit incident op een sisser afgelopen, in het voordeel van Libanon.¹⁰

4. VN, water en ontwikkeling.

2003 is door de Verenigde Naties uitgeroepen tot internationaal jaar van het zoet water. De aanzet voor die speciale aandacht voor de relatie tussen water en ontwikkeling werd gegeven in de jaren '90, in het kielzog van de Wereldtop over Milieu en Ontwikkeling van 1992 in Rio de Janeiro. Een paar jaar later wees ook de Wereldbank¹¹ op de link tussen toenemende waterschaarste en mogelijke ontwikkelingsproblemen die daaruit voortvloeien, tot destabilisering en internationale conflicten toe. In december 2000 werd er in de VN-Millenniumverklaring opnieuw een duidelijk verband gelegd tussen de problematiek van schaarste aan zoet water en ontwikkelingsproblemen. De bedoeling is dat in 2015 het aantal mensen dat geen toegang heeft tot veilig drinkwater wordt gehalveerd, net zoals het aantal mensen waarvan het afvalwater niet verwerkt kan worden. Dit zijn ambitieuze doelstellingen, waarvoor sinds 2001 naast de huidige middelen jaarlijks €30 miljard extra beschikbaar moest worden gemaakt om *on track* te blijven. Nu al wordt duidelijk dat het moeite zal kosten om deze doelstellingen te halen. Nochtans zijn het versterken van de capaciteit en het verkleinen van de kwetsbaarheid essentieel om samenlevingen te beschermen tegen de negatieve effecten van toekomstige waterschaarste. Het vermindert het conflictpotentieel en draagt bij tot de nodige stabiliteit die een basisvoorwaarde is voor duurzame ontwikkeling. Daardoor blijkt des te meer de verantwoordelijkheid die we ook in het Noorden hebben om iets te doen aan waterproblemen in het Zuiden.

5. Beknopte selectie van referenties

- Deconinck S., *Olie op het vuur? Water en conflict in het Midden-Oosten*, in: Doom R. (ed.), *De structuur van de waanzin. Conflicten in de periferie*, Gent, Academia Press, 2001, pp. 432-458.
- Deconinck S., *Waternet – water, conflict and cooperation in the Middle East* <<http://waternet.UGent.be/>>.
- Eckstein G., *International Water Law Project* <<http://www.internationalwaterlaw.org/>>.
- Gleick P., *The world's water. The biennial report on freshwater resources, 2000-2001*, Washinton, Island Press, 2000.
- Gleick P., *The world's water. The biennial report on freshwater resources, 2002-2003*, Washinton, Island Press, 2002.
- *Nile Basin Initiative* < <http://www.nilebasin.org/>>.
- Transboundary freshwater dispute database, University of Oregon <<http://www.transboundarywaters.orst.edu/>>
- UNESCO-World Water Assessment Programme, *Water for people, water for life*, s.l., Unesco, 2003.
- UN, *International year of freshwater* < <http://www.wateryear2003.org/>>.

uok¹ Het benuttingspercentage is de verhouding tussen de totale waterconsumptie en de beschikbare hoeveelheid natuurlijk hernieuwbare watervoorraden.

² State of Israel, Central Bureau of Statistics, Statistical abstract of Israel 2002 <<http://www.cbs.gov.il/>>

³ De concepten 'joodse sector' en 'niet-joodse sector' worden in Israël gebruikt om een onderscheid te maken tussen joodse en niet-joodse inwoners met een Israëliisch paspoort.

⁴ State of Israel, Ministry of Infrastructures – Water Commission, *Long term tasks of the Israeli water sector*, Tel Aviv, 2000.

⁵ Zie bijvoorbeeld Homer-Dixon T., *Environment, scarcity, and violence*, Princeton ,Princeton university press, 1999.

⁶ 103 landen stemden voor de Conventie, 3 landen stemden tegen (Burundi, China and Turkije), met 27 onthoudingen (waaronder België).

⁷ De International Law Association (ILA) heeft in 1966 met de 'Helsinki Rules on the uses of the waters of international rivers' de aanzet gegeven voor de codificatie van volkenrechtelijke principes met betrekking tot internationale watervoorraden. Deze Helsinki Rules hebben de inhoud van de VN Conventie sterk beïnvloed. Momenteel werkt de ILA aan een herziening van de Helsinki Rules, om op basis van nieuwe inzichten en praktijken bij te dragen tot een progressieve evolutie in het

internationale waterrecht. Informatie op basis van gesprek met Joseph Dellapenna, rapporteur van het ILA-Committee on Water Resources Law.

⁸ Wolf A., Yoffe S., Giordano M., *International waters: indicators for identifying basins at risk*, paper in provisional version, 2003.

⁹ Daoudy M., *Emerging development and security issues: Syria's water question*, presentatie op First World Congress for Middle Eastern Studies, Mainz, 8-13 September 2002.

¹⁰ Zie: Deconinck S., *Drôle de guerre? The Wazzani-incident in the summer of 2002*, via <<http://waternet.UGent.be/wazzani.htm>>.

¹¹ World Bank, *World Development Report 1994: Infrastructure for Development*, Oxford University Press, 1994.